

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 91 1970

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÈ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: E. N. Tigerstedt, Örjan Lindberger

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Tideström, Gunnar Brandell

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Hällbyg. 34 C, 752 28 Uppsala

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala 1971

rande, men jag skulle vilja ha haft mer konkretion, mer »formalistisk» metod i uppställning och diskussion. Inledningskapitlet ger en allmän bakgrund och tar upp olika tendenser och författare i europeisk litteratur som kan ha påverkat Gogol och Dostoevskij. I sitt svepande från Plautus till tysk romantik tycks det mig ganska lösligt och allmänt generaliserande och ger inte många ledtrådar, eller rättare sagt, alldeles för många. Sammanhanget med en europeisk tradition hade kunnat utgöra ämne till en bok för sig själv. Jag undrar om inte ett mer givande sätt hade varit att jämföra Gogol och Dostoevskij med två andra, mer »rationalistiska» ryska författare, Turgenjev och Tolstoj. Det skulle ha gett bättre relief åt det nya hos i varje fall Dostoevskijs människoskildring.

Nils Åke Nilsson

C. J. L. Almqvist. Brev 1803-1866. Ett urval med inledning och kommentarer av Bertil Romberg. Bonniers Sthlm 1968.

Almqvist efterlämnade ungefär 500 brev, varav bara ett 70-tal hittills har funnits någorlunda hyggligt ederade, låt vara i ganska spridda sammanhang. Med stor glädje hälsar man därför detta första representativa urval som Bertil Romberg ombesörjt och försett med initierade kommentarer. Urvalet omfattar 69 brev som presenteras på så sätt att de tillsammans ger *A life in letters* från 1803 till 1866. Uppläggningsen är alltså densamma som i två tidigare klassiker i brevbiografins genre, Fredrik Bööks *Tegnér- och Torsten Eklunds Strindbergurval*, med korta ingresser till varje brev som informerar om avsändarsituationen och relationerna till adressaten. Inte minst därför faller det sig naturligt att jämföra Almqvists brev med Tegnérns och Strindbergs. Romberg gör det själv i sin fina inledningssäsa och medger att breven från Almqvist kanske inte riktigt har samma underhållningsvärde som de båda andras. Almqvist saknar det stilistiska överdådet, Tegnérns metaforrikedom och Strindbergs expressivitet. Men framför allt saknar han ju kvickheten. Tegnérns och Strindbergs muntra glåpord har hos honom sin motsvarighet i den giftiga elakheten, lömsk och insinuant.

Därmed också sagt att läsvärdet i dessa brev främst ligger i den bild som skrivaren — mer eller mindre avsiktligt — ger av sin egen personlighet. Almqvist hade, påpekar Romberg, »en läggning för inte bara mystik utan också mystifikationen». Om bådadera ger breven noga besked, och Bertil Romberg har gjort forsk-

ningen en stor tjänst genom att så omsorgsfullt och pedagogiskt presentera detta rika källmaterial.

Göran Lindström

Gunnar Qvist: *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation.* Scandinavian University Books. Sthlm 1969.

Vad gångna tidens »könsrollsdebatt» betytt för persontekning och idénehåll i skönlitterära verk börjar nu uppmärksammas som ett givande forskningsområde även utomlands. De senaste bidragen i Sverige är Ulf Boethius' doktorsavhandling, Strindberg och kvinnofrågan t. o. m. Giftas I, och Gunnar Qvist, *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation.* Opinionshistoriska studier, Kvinnohistoriskt arkiv Nr 8, 1969. Qvist har dokumenterat sig som en betydande kvinnohistoriker med intresse bl. a. för ekonomisk politik. Hans doktorsavhandling 1960 handlade om Kvinnofrågan i Sverige 1809-1846. I sin journalistik har han företrätt en radikal ståndpunkt i vår tids könsrollsdebatt. Anledningen till att han nu helt djärv har gett sig in på litteratursociologiskt område är den, att han vid sitt studium av 1800-talets reformer av kvinnodiskriminerande lagar behövt ringa in Fredrika Bremers inflytande på den politiska utvecklingen, särskilt hennes eventuella betydelse för den första reform som siktade till att avskaffa kvinnors omyndighet (1858). Han fann då, med rätta, att kvinnosaksprogrammet i hennes verk och dess relationer till den dåtida sociala och politiska debatten endast ofullständigt undersökts av tidigare Bremer-forskare.

Det är viktigt att ha denna bakgrund klar för sig, när man tar del av hans bok. Hans avsikt är dels att precisera, vad dåtidens debatt betydde för Fredrika Bremer, dels vad hennes verk hade för mätbar effekt på emancipationsfrågorna i svensk offentlig debatt och lagstiftning under 1840-50-talen. Hans inriktning är opinionshistorisk — inte biografisk-psykologisk. Undersökningen begränsas till »emancipationens första fas», den tid, då kvinnorna ännu var helt uteslutna från allt politiskt inflytande och förlöjligades om de visade intresse för offentliga angelägenheter. Få av dem hade kunskaper och självförtroende nog att ens ta ställning, och det var män sådana som J. G. Richter, Lars Johan Hierta och C. J. L. Almqvist som förde fram emancipationsfrågorna lika arvsrätt (1844) och vidgad näringsfrihet (1846). Att Fredrika Bremers viktigaste opinionsbildande inflytande utövades under »emancipationens andra fas», 1800-talets senare hälft, då

kvinnorna började organisera sig, är Qvist medveten om. Det skedde faller emellertid utanför ramen för hans undersökning.

En adekvatare boktitel hade därför varit *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation på 1840-50-talet*.

I ett utmärkt bakgrundskapitel »Den svenska kvinnans villkor kring 1800-talets mitt» visar Qvist, hur den diskriminerande lagstiftningen såg ut, vilka argument den konservativa opinionen använde i sin kamp för att bevara kvinnans subordination under mannen, hur reformsträvare argumenterade, varför kvinnornas sociala nödläge och behov av nya försörjningsmöjligheter var så enormt vid denna tid. Med ett kraftigt grepp lyfter han så fram hela Fredrika Bremers produktion från Teckningar ur hvardagslivet 1828 till och med tendensromanen Hertha 1856, hela brevmaterialiet från samma tid och desutom recensenternas reaktioner på hennes verk. Vad han observerar i verken är huvudsakligen emancipationstendenser som har samband med redan offentligt diskuterade reformer — inte sådant som avsåg att väcka kvinnliga läsare till medvetande och självförtroende och manliga läsare till insikt om sina förtryckartendenser.

Det har tidigare rätt delade meningar om Fredrika Bremer stött kvinnoemancipation i hela sitt författarskap eller bara i Hertha. Att hon direkt pläderade för lagändringar först efter USA-vistelsen har man tidigare känt till. Utifrån sin speciella infallsvinkel belyser Qvist denna fråga. Eftersom avsnitt är givande ur litteraturhistorisk aspekt refererar jag:

Under 1830-talet idealiserar Fredrika Bremer det goda hemmet, där varje familjemedlem kan finna sin plats och förverkliga sin personlighet. Hon gör anspelningar på den pågående emancipationsdebatten, framför allt visar hon de olyckliga följderna av den omyndighet och okunnighet kvinnorna tvingades att leva i. Men hon tar inte öppet ställning till jämställdhetsfrågorna, drar ingen lans för den omdiskuterade lika arvsrätten eller vidgade näringsfriheten. Hon opponerar inte mot dogmen om hemmet som kvinnans förnämsta livsuppgift och arbetsplats. Recensenterna uppfattar henne som moralist — inte som samhällskritiker. 1840-talets produktion innehåller ett försiktigt men envist trevande omkring emancipationsfrågorna. Flickuppföstran, olika arvsrätt och omyndighet kritiserar av författarinnan. Hon har en positiv attityd till nya arbetsområden för kvinnor som handel, fabriksrörelse, läkarbanan. Fortfarande undviker hon emellertid att ta klar ställning och skissera ett handlingsprogram. Recensenterna uppmanar henne att återvända till hemdidyllen, eller att öppet engagera sig — beroende

på vilken ståndpunkt de själva intar. Först Hemmen i Nya världen 1853-54 innehåller ett öppet och avancerat ståndpunktstagande för reformer, t. o. m. för kvinnlig rösträtt, men inbakat i ett alltför disparat och omfångsrikt rese-reportage för att föras fram på ett effektivt sätt.

När Fredrika Bremer slagfärdigt och polemiskt tillspetsat presenterade sin nya ståndpunkt i Hertha 1856, var det således första — men också enda — gången som hon i romanform öppet sökte påverka opinionen i en bestämd kvinnofråga, myndighetsfrågan. Övriga reformer hon pläderade för var enligt Qvist jämlikhet beträffande utbildning och offentliga tjänster — två krav som dittills inte stått i centrum för debatten. I USA hade hon äntligen vågat kasta loss från den gängse föreställningen om mansens överlägsenhet på det intellektuella området och från tron på »Kvinnans bestämelse». Helt hade hon i alla fall inte lyckats frigöra sig. Hon räknade fortfarande de fosterande, vårdande, läkande och förskönande yrkena som specifikt kvinnliga, ansåg att de flesta sysselsättningar hade en kvinnlig sida och trodde, att kvinnan med sin moderlighet hade en förädlade och frälsande uppgift i tillvaron — ett program som stämmer ganska bra med den »villkorliga frigivning» vi nu lever i.

Spelade Hertha med åtföljande långvarig debatt någon roll för myndighetsreformen 1858? Det är den huvudfråga Qvist ställer. Och han besvarar den nekande. Regeringens proposition var skriven redan före Herthas tillkomst. Opinionsen var så väl förberedd, att samtliga tidningar var positiva till reformen. Den genomdrevs av de lägre stånden, som upplevt att omyndighetssystemet blivit en black om foten på grund av det växande antalet ogifta kvinnor och den stigande rörligheten på arbetsmarknaden. Förmyndarinstitutionens kapitalplaceringsregler hade börjat kännas hindrandsamma i en tid av stark ekonomisk spekulation. Det fanns således ringa plats för någon Hertha-effekt, och föga intresse för idealistiska motiveringar hos de riksdagsmän som genomdrev reformen.

I sitt avslutningskapitel konstaterar Qvist, inte bara att Fredrika Bremer saknade betydelse för genomförandet av de emancipationsreformer som var aktuella under hennes livstid, utan också att hennes kvinnosyn och reformprogram praktiskt taget saknade originella inslag. För honom ter sig Fredrika Bremer mindre som en genial pionjär än som en medelmåttig efterslätrare. Att diskutera originalitetsfrågor inom ett område som debatterats sedan antiken är föga givande. Frågan är, om Qvist har tillräckligt underlag för att ifrågasätta Fredrika Bremers originalitet, eftersom han inte undersökt

hela hennes emancipationsprogram utan bara den del som hade relationer till den dåtida sociala och politiska debatten. Fredrika Bremer var tydligt politiskt otränad och rädd för offentlig debatt — en självklar följd av förhållandena — och kände sig mer i sitt esse när hon riktade sig till »sina bundna systrar» än när hon sökte påverka lagstiftningen. Om Qvist hade lyssnat uppmärksammare till hennes egen röst och ställt annorlunda frågor till materialet skulle han kunnat upptäcka åtskilliga originella idéer som blivit aktuella först i våra dagar. Mannens emancipation arbetade hon t. ex. medvetet med i teckningen av lagman Frank (Hemmet) och Yngve (Hertha). Hertha som arg ung kvinna i opposition mot sin könsroll och i verksamhet för att avslöja samhällets indoktrineringmetoder och skapa solidaritet mellan kvinnor var en unik gestalt inte bara i vår litteratur. Den rollen ingår nu som en viktig del av programmet inom revolterande kvinnogrupper. Vår tids krav på kvinnohistorisk forskning finns redan föregripet i Hertha — som är en unik revolt-handbok för både mäns och kvinnors uppror mot könsrollerna.

Över huvudet taget skulle Qvist haft nytta av att mera se Fredrika Bremer som representant för en diskriminerad grupp, ungefär som historiker gör i USA vid forskning i negerledares insatser. Problem sådana som tolkningen av hennes höga värdering av kvinnan som frälsare skulle kommit i en ny dager för Qvist om han sett dem i relation till hennes försök att hävda en subkulturs värderingar. Han skulle också lättare kunnat undvika den överlägsna attityd gentemot författarinnan som då och då stör framställningen. Trots dessa påpekanden är Qvists arbete utan tvivel en gedigen forskarprestation. Framställningen är klar och väl dokumenterad, ofta t. o. m. elegant. Den blir ett värdefullt stöd för fortsatt Bremerforskning.

Karin Westman Berg

Henry Olsson: *Vinlövsranka och hagtornskrans. En bok om Fröding*. P. A. Norstedt & Söner. Sthlm 1970.

Henry Olssons Frödingbok från 1950 förde skildringen av skalden fram till 1894, Nya Diktars år. Det var en biografi i den stora rörliga stilen, med ungdomsåren i brännpunkten men ändå med dignitet av helhetsbild, ty en rad av Frödingforskningens grundläggande problem var här indragna i framställningen — och i många fall lösta.

Den nya boken bär titeln »Vinlövsranka och hagtornskrans», efter ett par rader i den lilla bittra dikten Lycklandsresan som under

bilden av ett skepp, en kapten och ett strandhugg skildrar någon av hans alkoholiska och erotiska eskapader, — »ens vinlövsranka blir hård som en hagtornskrans». Det är inte någon direkt fortsättning på den första Frödingboken, ingen biografi. Både när det gäller människoteckning och när det gäller framställningen av ett litterärt produktivt liv är det kronologiska perspektivet, det vertikala, mest på sin plats i ungdomsåren, senare lämpar sig ett horisontellt vidperspektiv bättre. Det är så Henry Olsson förfarit, och därmed har han både fullföljt diktarpортrättet från 1950 och givit en sammanfattning av sin syn på Fröding. Jag tycker det är en utomordentlig bok, på en gång rättfram och finkänslig, rik på historia och miljö, dock så att centralgestalten alltid förblir synlig. Efter ett inledande kapitel om Diktarpортrätten följer elva fristående men nära sammanhängande essäer om de sfärer, de andliga realiteter i vilka Fröding vistades. Överallt möter vi nya synpunkter och upptäckter, samtidigt som framställningen förhåller sig lojal till den föreliggande forskningen.

Eftervärldens bild av Frödinggestalten har som Henry Olsson visar i hög grad bestämts av Heidenstams gravdikt, Richard Bergs målningar från sjukbädden och flera av fotografierna, de visar ett skulpturalt ansikte av stor skönhet. Är dessa bilder sanna? De har alla ett så att säga övernaturligt format och harmonierar såtillvida inte med den djupt ödmjuka diktarens själiska ansikte — han var själv både ljumt intresserad av att bli avbildad och en smula irriterad över konstnärens arbete. Henry Olsson har konfronterat dessa olika bilder med samtida vittnesmål. Birger Mörner kunde aldrig förlika sig med Richard Bergs stora målning av Fröding på sjukbädden, för honom gjorde skalden främst intrycket av »en sjuklig och ytterst blyg människa som snarare ingav medlidande än gjorde intryck av överlägsenhet». Också för porträttören själv fanns problemet med föremålets janusansikte: Berg berättar att Fröding den första tiden på Gröndal hade vilt hår och skägg och verkade mäktigare än någonsin, övermänniska och urmänniska. Men plötsligt lät han klippa sig, och konstnären stod där med sin pensel och sin snopenhet. Henry Olsson fortsätter: »Situationen ger onekligen ett skimmer av komik åt själsolkaren på spaning efter det patetiska lidandet i högsta potens.» Ändå fanns det ju som Henry Olsson konkluderar en sanning i de storstilade Frödingbilderna. Det inrättade sig så stilfullt att Frödings s. a. s. yttre emblem uttryckte hans mänskliga storhet och hans segerrika skapande snarare än hans förkrosselse och hans nederlag.